

Snaha španělského soudce o vydání bývalého chilského diktátora Augusta Pinocheta z Anglie a jeho postavení před soud v Madridu vyvolala značnou polemiku. I když tato událost mnohé překvapila, přesto lze říci, že spadá do dvou obecnějších vývojových linií.

Širší z těchto linií je snaha – bezpochyby živěná tím, že naše století se chýlí ke konci – o revizi některých jeho nejhorších momentů a v posledku o nápravu věcí. Proto se vyzaduje po Japoncích, aby se omluvili za své chování v Číně a Koreji ve třicátých a čtyřicátých letech, Švýcaři souhlasili s náhradou za peníze a cennosti, které si uložili Židé ve švýcarských bankách za nacistické éry, Spojené státy se omluvili za internaci Američanů japonského původu za druhé světové války a Vatikán revidoval smutnou historii křesťanského antisemitismu. Chceme-li mluvit o obdobích, která nám jsou časově blíže, můžeme zmínit například komise snažící se najít pravdu o událostech v Latinské Americe a Jižní Africe, jež se pokoušejí zjistit od neochotných svědků fakta a odkrýt tajemství pohřbená pod násosy lži.

Užší z těchto linií má spíše než se zjištěním historické pravdy či s kompenzací obětí co do činění s trestem. Tím rozumíme snahu o zavedení univerzální jurisdikce nad závažným porušováním lidských práv, aby soudci v kterémkoli místě na světě měli možnost zadržet, soudit a trestat úředníky a bývalé úředníky, funkcionáře a státní představitele, ať se nacházejí kdekoli. Jen tak se mohlo stát, že 83letý generál Pinochet, jenž již deset let není u moci, byl v říjnu loňského roku v Londýně zadržen, aby mohl být vydán do Španělska k soudu na základě mezinárodního práva za mučení, vraždy a další zločiny, a to na základě žádosti jediného španělského soudce. Aktivisté za občanská práva na celém světě tuto událost bouřlivě přivítali, stejně jako v minulém roce přivítali ustavení Mezinárodního trestního dvora, jehož jurisdikci Spojené státy zatím odmítly uznat.

Obě popsané snahy – odkrýt skrytá tajemství minulosti a potrestat viníky – spolu úzce souvisejí. Podle těch, kdo tyto snahy podporují, se lze hrůzám, které byly páchány v minulosti, vyhnout v budoucnu pouze tím, že se zasadíme o to, aby bylo jednodušší pohnat odpovědné osoby k zodpovědnosti. V tomto pohledu je univerzální trestní

ZE ZAHRAŇICÍ / MEZINÁRODNÍ VZTAHY

Spravedlnost pro Pinocheta?

ELLIOTT ABRAMS

Generál Augusto Pinochet v době svého vzestupu...

jurisdikce nejlepším odstrašujícím prostředkem pro budoucí oficiální zločiny.

Realita je však bohužel složitější. Na jedné straně, jak už zdůraznili někteří komentátoři Pinochetova případu, je touha zjistit pravdu uplatňována selektivně, a touha po potrestání taktéž. Nikdo,

přinejmenším z prostředí aktivistů za lidská práva, například dosud nežádal zadržení a souzení Fidela Castra, jenž má na svědomí o mnohem více lidí než Pinochet a který byl – jak tomu chce ironie dějin – na oficiální návštěvě Španělska v době, kdy byl generál Pinochet zadržen v Londýně. Nikdo také nevyžaduje zadržení Jásira Arafata, jenž úmyslně oúčil na nevinné civilisty. Kromě toho je zde také otázka účinnosti opatření: to, že nacističtí zločinci byli bezprostředně po konci války souzeni v Norimberku – přičemž samotný tribunál měl tu zásadní vadu, že byl na ža-

lující straně zastoupen Sovětský svaz – vůbec nezabránilo aktům genocidy během následujících padesát let. A nakonec je třeba říci to nejdůležitější: v přesvědčení, že jakýkoli soudce, ať už se nachází kdekoli, může soudit jakéhokoli bývalého státního představitele, je skryto vážné nebezpečí. Touha po nápravě věci je totiž záhy konfrontována se skutečností, že pravda, spravedlnost, usmíření a demokracie se někdy navzájem vylučují.

Ať již angličtí lordi rozhodli v Pinochetově případě jakkoli, zůstane tento případ rozporuplnou záležitostí, a problémy, které se v této souvislosti vynořily, hned tak nezmizí. Je proto vhodné začít historickým úvodem.

V roce 1973 bylo Chile ostře rozděleno mezi přívržence prezidenta Salvatora Allendeho, levicového politika, který byl zvolen menšinou chilských voličů, a většinu Chilenců, kterým se marxisticko-leninské zaměření jeho vlády nelíbilo. Chilská armáda provedla státní převrat, který měl silnou lidovou podporu, a pak vládla zemi po šestnáct let. Během těchto let provedla armáda pod generálem (a brzy i prezidentem) Pinochetem ekonomické reformy, které byly veřejně aklamovány a po celou dobu měly slušnou veřejnou podporu. Na konci tohoto období hlasovalo v plebiscitu pro Pinochetovo setrvání u moci plných 43 procent voličů. Toto šestnáctileté období se však zároveň vyznačovalo hrubým porušováním lidských práv, od cenzury tisku až po mučení a vraždy protivníků režimu.

Poté, co Pinochet přišel v plebiscitu z roku 1988 – a v následujících volbách – o moc, nastoupila demokratická vláda. Jedním z jejich nezavídných úkolů bylo vypořádat se se zločiny předcházejícího období. V tom nebyla v Latinské Americe sama – s problémem porušování lidských práv za dřívějších vojenských diktatur se vyrovnávaly mezi jinými rovněž Argentina, Brazílie a Uruguay.

V hrubém pohledu došly všechny tyto země k témuž závěru. Je to přitom ten samý závěr, k němuž dospělo Španělsko, když se vymanilo ze čtyřicetiletého diktátorského režimu Franciska Franka; ten samý závěr, který zvolila Jižní Afrika, když se její demokratická vláda rozhodla zkoumat léta apertheidu; ten samý závěr, k němuž došly národy sovětského bloku, když se vyrovnávaly s rozsáhlými zločiny komunické éry.

Žádný z těchto států nepořádal masové soudy. V některých z nich – například v Jižní Africe a v El Salvadoru – fungovaly jako náhražka takovýchto soudů komise na zjištění pravdy o minulosti. Tyto komise měly za úkol zjistit, k čemu docházelo, kdo byl zavražděn a mučen, kdo dal

rozkaz k vraždění a mučení – a výsledkem bylo odsouzení několika jednotlivců. Ale na „bezpečnostní složky“ – tj. bývalé důstojníky policie a armády – nebylo víceméně sáhnuto.

Řada latinsko-amerických zemí šla ještě dále, když vyhlásila pro tyto osoby amnestii, a tím uzákonila své rozhodnutí je dále nevyšetřovat. V Uruguayi se takováto amnestie stala předmětem lidového referenda, a prošla. V Argentíně byla amnestie dohodnuta mezi zvolenou vládou a vojenským vrchním velením, a vyšetřována byla jen hrstka důstojníků. V Chile byla amnestie – jež se týkala Pinocheta a dalších lidí – dohodnuta mezi odcházející armádou a nastupujícími demokraty.

Proč nehledaly tyto nové demokratické režimy dokonalou spravedlnost? Proč dovolily, aby byly pohřbeny zločiny minulosti, či přinejmenším aby zůstaly nepotrestány? Dobře si vzpomínám na odpověď jednoho vysoce postaveného argentinského úředníka, jemuž jsem tuto otázku položil někdy ke konci osmdesátých let, kdy jsem sloužil na ministerstvu zahraničí. Řekl: „Vy Američané tomu nerozumíte. Nikdy nepochopíte, že je možné být v situaci, kdy je třeba volit mezi demokracií a spravedlností. To se u vás nestává. Je to však naše volba, a my si volíme demokracii.“

Tento argentinský úředník mohl mít na mysli různé věci. Například ze argentinská demokracie, tak nová a křehká, by fyzicky nemusela přežít, kdyby se snažila potrestat každého člověka v uniformě, který měl něco společného porušováním lidských práv – a je také pravda, že během této choulostivé doby došlo k několika pokusům o převrat proti nové vládě. Možná také narážel na nebezpečí vydirání,

protože armáda vždy vytrvale střeží svá tajemství. Další možností je, že argentinská armáda si vynutila slib, že nedojde k trestnímu stíhání – a to jako cenu za odevzdání moci a za to, že o ni už nebude usilovat.

Je však také možné, že argentinský úředník měl na mysli něco úplně jiného – a sice to, že demokracie vyžaduje konsensus, jenž v daném případě musel být postaven na národním usmíření. Důkladné vyšetřování by nezbytně zkoumalo chování nejen armádních důstojníků, ale také úředníků a novinářů, majitelů obchodů, sousedů, bratrů, manželů a manželek. Výsledek by mohl rozbit demokracii. Takže argentinské rozhodnutí vzdát se „spravedlnosti“ nebylo přijato před ústím namířené zbraně, ale vzešlo z podloženého ohledu na demokratickou budoucnost země. Zdá se, že k tomuto řešení došly i dřívější komunistické země jako Polsko a Česká republika, nemluvě už o Španělsku, kde se nikdy nekonal soud s úředníky Frankovy éry a kde nikdy nebyla žádná „komise na zjišťování pravdy o minulosti“.

Poučení pro Pinochetův případ je jasné: Ať už s sebou rozhodnutí postaví viníky před soud nese jakékoli abstraktní klady či zápořky, nemůže toto rozhodnutí učinit nikdo jiný než země, které se týká. Jak může Američan říkat Brazílci, Čechům nebo Jihoafričanům, jaká je přesně ta správná míra? Vždyť v podmínkách útlaku žili právě Brazílci, Češi a Jihoafričani (a ne Američané) a také oni (a ne Američané) budou žít s důsledky stíhání. Je samozřejmé, že cizinci a zejména příznivci nového vývoje mají právo zvažovat a hodnotit, tlačit a přemlouvat, radit, kritizovat a podporovat. Ale ne v pravém slova smyslu soudit.

Pokud jde o Pinocheta, chilský národ dal jasné najevo své záměry. Pro španělského soudce a ostatní, kteří jeho postup schvalují, to však není dost dobré. V podstatě nám říká, že ať se Chilenci měji sebou dohodli jakkoli, necítí se tím vázání. Je třeba dát průchod spravedlnosti, neboť to nejlepě odstraší ty, kteří by chtěli v budoucnu provádět podobné zločiny.

Tento postoj je zvláštní. Řečeno pragmaticky, jeho protagonisté chtějí zajistit, že člověk, který by chtěl v budoucnu porušovat lidská práva, bude muset počítat s tím, že mu po zbytek života bude hrozit zatčení a stíhání, ať bude kdekoli. Jak na něj však tato skutečnost bude působit? Tak, že nebude činit to, co činí? Anebo tak, že se rozhodne zůstat u moci za každou cenu a zemřít s prezidentskou šerpou na hrudi? Vyjednával jsem s řadou diktátorů jejich odchod od moci a mohu zodpovědně říci, že budoucí bezpečnost je jedním z jejich hlavních zájmů. Pokud si budou jistí svou budoucí bezpečností, může se stát, že budou lpět na moci až do posledních krvavých okamžiků.

... a dnes.

Paradoxem je, že to, co se týká diktátorů, se týká také jejich nepřátel i revolučním táboře. Začátkem tohoto roku byla zahájena jednání mezi novým kolumbijským prezidentem a gerilovými skupinami. V Kolumbii už už desítky let krvavý konflikt, jenž úzce souvisí s obchodem s drogami. Ze zřejmých důvodů je v zájmu Spojených států – nemluvě o mnohem většímu zájmu samotných kolumbijských obyvatel – aby tento konflikt skončil rozumným způsobem. Aby se tak stalo, budou však gerily bezpochyby potřebovat určité záruky ohledně své budoucnosti, poněvadž sotva složí zbraně, když budou vědět, že mohou být zatčeni a odsouzeni. Je třeba dojednat nějakou formu amnestie, stejně jako tomu bylo v případě jiné kolumbijské skupiny, geril M-19, jež byly odzbrojeny po mírových rozhovorech v roce 1990. Ulehčí či ztíží vydání Augusta Pinocheta do Španělska dosahování podobných dohod?

To jsou otázky, jež daleko přesahují pouhý pragmatismus či hledisko taktiky, která pravděpodobněji povede k sociálnímu smíru. Po více než tři sta let byla světová politika organizována jako systém národních států s téměř výlučnou jurisdikcí nad svými občany a nad osobami, které páchají zločiny uvnitř jejich hranic. Tento systém poskytoval nejen funkční soustavu pravidel, které pomáhaly vyhýbat se válkám mezi státy, ale poskytoval i reálnou ochranu individuálním občanům. Američan věděl, že je – pokud nespáchal zločin na cizí půdě – může soudit jen americký soud. To znamená, že v případě, že by měl být někdy trestně stíhán, bude mít práva a ochranu, jež mu zaručuje americký zákon. Nemohl by být například postaven před libyjský soud na základě obvinění, že něco spáchal v Americe nebo ve Francii.

Existuje zde však jedna výjimka, jež potvrzuje pravidlo. Zločinci nespádající pod jurisdikci žádného státu mohli být stíháni jakýmkoli státem, kterému se podařilo je dopadnout. To byl případ pirátů, kteří od římských časů až do 19. století podléhali určité formě mezinárodní jurisdikce. V naší době existuje opravdová moderní analogie k pirátům, tj. zločincům, kteří jsou mimo kontrolu jakékoli vlády. Mám samozřejmě na mysli mezinárodní teroristy. Stejně jako v případě pirátů koná stát, jenž trestá teroristu, za všechny státy. Všechny státy se totiž zavázaly bojovat proti terorismu, a stát, který v daném případě teroristu trestá, hájí společné hodnoty a zájmy. Státy mají zvlášť jasné právo trestat osoby, které se dopouštějí teroristických činů na jejich půdě, a také ty, které takové činy nařizují.

Každému, kdo sledoval mou argumentaci, musí být zřejmé, že Pinochet nespadá do kategorie teroristy a že španělský soudce, který požádal o jeho vydání za činy spáchané v Chile a spadající pod chilskou amnestii, jednal neadekvátním a nebezpečným způsobem. Je to však jedno ale...

V roce 1976 byl ve Washingtonu zavražděn Orlando Letelier, bývalý chilský velvyslanec ve Spojených státech, neochvějný zastánce prezidenta Salvatora Allendeho, kterého Pinochet svrhl, a aktivní protivník Pinochetova režimu.

Letelierův vůz byl vyhozen do povětří a jak Letelier, tak i jeho americký spolucestující zahynuli. Později byl v Chile z tohoto činu usvědčen tehdejší šéf chilské tajné policie a lidé, kteří umístili do auta nálož, byli odsouzeni americkým soudem.

Nezodpovězenou otázkou zůstalo, zda generál Pinochet, jemuž byla tajná policie podřízena, tuto vraždu nařídil. Před časem navrhl Lawrence Barcella, americký státní zástupce, jenž měl případ na starosti, aby americká vláda znovu prozkoumala důkazy a požádala o Pinochetovo vydání. Zde je moje silná zdrženlivost ohledně zneužívání universální jurisdikce zastíněna tím, co bych nazval teroristickou výjimkou. Jsou-li závažné důvody věřit, že Pinochet nařídil vraždu ve Washingtonu, pak má americký soudní systém právo žádat jeho vydání za účelem jeho postavení před soud. Může být nevinný, a je také možné, že by nemohl být shledán vinným mimo rozumnou pochybnost. Američané však mají legální právo zjistit pravdu.

Ani v takovém případě by se však nemělo postupovat neopatrně a bez zralé úvahy. Rozhodnutí stíhat bývalého představitele jiné vlády je maximálně závažnou záležitostí. Ať byly nedostatky norimberského tribunálu jakékoli, to, že byli nacističtí vůdci odsouzeni za válečné zločiny a zločiny proti lidskosti, bylo (kromě toho, že se jednalo o morální imperativ) státním aktem, politickým rozhodnutím, které společně přijaly spojenecké vlády. Takové bylo v novější době i rozhodnutí stíhat válečné zločince na Balkáně. Takové mělo a má být jakékoli rozhodnutí týkající se vydání generála Pinocheta. Žádná vláda, včetně španělské, se však nikdy neobrátila na vládu Chile nebo Británie s žádostí o generálovo zadržení. Celá záležitost je akcí jediného španělského soudce, jenž může velmi chabě chápat její možné důsledky pro chilský politický život (pro vztahy mezi Španělskem a Chile, mezi Británií a Chile, nebo pro snahy jiných společností o zklidnění svých vlastních démonů), popřípadě může považovat takové důsledky za irelevantní vzhledem k prozrazování „spravedlnosti“.

To však není správný pohled. Ošetřit národní rány – abych použil slova, která pronesl Lincoln na konci americké občanské války – je úkol, před nějž je postaven každý národ či stát, který se vymanil z rozdělení, krveprolévání či útuku. V takové společnosti mohou někdy mir a národní usmíření – a sama demokracie – představovat naléhavější cíle než spravedlnost. Pravidla života v dějinách národa a státu jsou mnohem složitější než pravidla, která platí v soudní síni.

Správné uspořádání či vyvážení těchto cílů bylo úkolem státníků a demokratických politických vůdců, pokud se takoví našli. Dnes je na lídech, kteří začínají znovu budovat svou společnost, aby rozhodli, jakou váhu chtějí dát nárokům historie a požadavkům spravedlnosti. Je na nich, aby řekli, kdy má potřeba ošetřit rány přednost před plnými věznicemi.

Commentary, březen 1999, přel. I. Lukáš

„Winstona se zmocnil pocit bezmoci. Starcova paměť byla jen snůška detailů. Člověk by se mohl vyptávat celý den a žádnou skutečnou informaci by z něj nedostal. Stranický dějepis nakonec mohl být svým způsobem pravdivý; mohl být dokonce úplně pravdivý.“

Tyto pocity prožívá hlavní hrdina známého Orwellova románu 1984. Kratičké úryvek může vyvolat vzpomínku na vlastní životní osudy, prožit v atmosféře, která neměla k románové příliš daleko, neboť prozatím je nejmladší generace střední a východní Evropy nemožou znát celospolečensky (totálně) rozšířeny pocit: „Lež se stávala pravdou!“ I zde, na těchto místech, v našich historických i duchovních souřadnicích „mohl být stranický dějepis úplně pravdivý“.

Jsem však nyní naštěstí v dějinné situaci, kdy zmíněných pocitů může výrazně ubývat. Ba co víc, je nám dána příležitost prozkoumat nejen naše minulé pocity, ale přímo historickou podobu a strukturu režimů, které dokázaly vznést totalitní nárok na vysvětlení člověka a světa, v němž žije, a aby to nebylo málo, pokusily se mu vnucit pozoruhodnou myšlenku, že je v jeho dobrou pracovat na své sebeustrukci.

Při této analýze se již můžeme opírat o bádání vynikajících vědců a myslitelů. Díky Haně Arendtové víme mnoho o počátcích totalitarismu, o tom, jak totalitarismus klíčil v podhoubí některých imperiálních mocností a jak jej provázelo jeho antisemitský sourozenec. Prostřednictvím děl Raymonda Arona můžeme hlouběji srovnat demokratické a totalitní systémy a prozkoumat moderní dobu vzhledem k dvěma ústředním idejím: svobodě a pokroku. A nemusíme zůstat u těchto dvou myslitelů: i v českých překladech můžeme číst Alexandra Solženicina, Romana Guardiniho, Erica Voegelina a mnoho dalších autorů, kteří pronikli pod povrch události více než jejich současníci a seznámili nás s podstatou fenoménu, který sužoval celé 20. století. Nemůže být pochyb o tom, že prvky totalitní moci a vlády se vyskytovaly v celém novověku, že určité fenomény, jako vylučování myslitelů ze společnosti, vystoupení hrstky aktivistů, kteří se pokoušeli přeměnit společnost pomocí scientistického vysvětlení světa a dějin, vznik militantních stran, které se neorientovaly na pluralitní konkurenci, nýbrž na uchopení veškeré moci; a konečně používání jazyka, které nesloužilo k dorozumění, ale k vládě. To všechno tu už bylo. Ale i kdyby nás někteří politologové a historikové přesvědčovali o tom, že naše pomalu končící století nepřineslo vlastně „nic nového“, je možné si vzpomenout na dva názvy, vepsané do fasády našich nejmódnějších dějin: ŠOA a GULAG.

K O L O K V I U M

„Stranický dějepis mohl být úplně pravdivý“

Na úvod kolokvia o totalitarismu a církvích

J I Ř Í H A N U Š

Na kolokvium, pořádaném CDK a nadací Konrad Adenauer Stiftung, konaném 9. 4. tohoto roku v Brně, se jeho účastníci zaměřili na jednu specifickou oblast – je jí vztah totalitarismu a náboženství, totalitních režimů a církví. K hledání odpovědí se nabízejí mnohé otázky: Jak reagovaly církve (katolická, protestantské, pravoslavná) na výzvu totalitních režimů? Jaké byly shody a rozdíly

v oněch třech „exemplárních historických konstelacích“ (Maier), vyskytujících se v Evropě a SSSR? Jaké formy nátlaku používaly totalitářské režimy a jaká byla odolnost církevních společenství proti těmto formám? Podobných otázek se na kolokvium vyrojila celá řada. Organizátoři chtěli však pozornost diskutujících obrátit ještě jiným směrem: existuje totiž sklon představovat totalitářské režimy a zejména jejich ideologie v naprostém protikladu k náboženství a k náboženským ideologiím. Z toho, že totalitní moc pronásledovala a hubila křesťany, se často – a zdá se, že nesprávně – vyvozuje, že neexistují obousměrné, nesmírně zajímavé paralely a podobnosti. Ony tu ale jsou. Na jedné straně je to „náboženská“ tvář režimů, která náboženství pronásleduje. Stačí si vzpomenout na prvomájové průvody, svátky otců – zakladatelů – vůdců, budovatelské písně: nejsme pojednou uvnitř náboženského či alespoň pseudonáboženského světa s jeho prožitky? A na druhé straně: nemají různé náboženské systémy, například církevní instituce se svými doktrínami, v sobě také něco, co bychom mohli nazvat totalitním nárokem? Nejsou i křesťané někdy „v pokušení“ totálně vysvětlit člověka a jeho místo v přírodě? Jsou církve jednou provždy vyloučeny z možnosti stát se uzavřenými systémy, naplněnými mentalitou, která vykazuje podobné rysy jako mentalita „stranická“?

Čtyři příspěvky ze zmíněného kolokvia (Holzer, Spousta, Štampach, Vévoda) nevyčerpávají zdaleka všechno podnětné, co na něm zaznělo, a již v dalších příspěvcích nebo v následných diskusích. Čtenáře *Proglasu* proto odkazujeme – jako určité doplnění – na překlad knihy Hanse Majera *Politická náboženství* (CDK 1999), jejíž autor, mnichovský politolog a historik, odpovídá na některé otázky, nad které se pokusilo dílčím způsobem reagovat i kolokvium.

Nikoli náhodou tato sbírka Maierových úvah končí promýšlením současných úkolů společnosti i církvi. Historie se snad neopakuje, se staronovými krásami však generuje i staronová nebezpečí. Určitá pokušení jsou s námi stále.

Jiří Hanuš (1963), historik a editor. Pracuje v CDK, učí na Filozofické fakultě MU a Institutu ekumenických studií v Praze.